

ДЕМОКРАТІЯ: КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Кононенко Ю.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3703-7774>
e-mail: yuriy.s.kononenko@vu.cdu.edu.ua*

Джолос С.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0001-5523>
e-mail: debofor@gmail.com*

Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Демократія: критичний погляд.

Статтю присвячено виявленню і розкриттю проблем і перспектив демократії як форми організації суспільно-політичного буття в цілому та критичному осмисленню ества і сутності демократії зокрема.

Автори зазначають, що тяжке становище, в якому можуть опинитися демократичні держави, може бути наслідком певних проблем, що виникають у процесі розбудови державності на засадах народовладдя.

Зауважено, що низка недоліків демократії виявилася ще в античних грецьких полісах, а також була висвітлена у працях античних авторів – Платона, Аристотеля, Полібія і Цицерона, – які вказували, що демократія схильна до безладу і заворушень та веде до тиранії.

Виявлено, що демократія може органічно поєднуватися з рабовласницьким ладом, жорстоким правлінням, расизмом і зневагою до людської гідності.

На основі аналізу досвіду давньогрецьких полісів обґрунтовано думку про те, що часто за демократії реальну участь в управлінні державою беруть лише кілька відсотків населення, тож сама демократія – це не влада народу, а лише певна модель (схема) залучення громадян до участі у здійсненні влади, характерними рисами якої не є гуманізм, рівність, свобода, повага до прав людини та спрямованість на досягнення загального блага.

Зауважено, що ідеї народного суверенітету і демократії є віяннями буржуазної епохи, адже утверджуються лише у XVIII ст., тоді як держава і влада виникають на кілька тисячоліть раніше, в епоху Стародавнього світу, тобто за своєю природою, жодною мірою не співвідносяться з вищезгаданими ідеями. При цьому, демократія є способом формування влади після знищення традицій державності та політичної еліти в епоху буржуазних революцій, що фактично призводить до панування багатих, тобто являє собою виродження аристократичного правління в олігархію.

З'ясовано, що ідеї демократії (виборність і змінюваність влади, проголошення народу її джерелом, поділ та обмеження влади, надмірна свобода тощо) прямо суперечать основним засадам державного суверенітету, що були визначені Ж. Боденом (верховенство, абсолютність, постійність, єдність і неподільність державної влади), тобто підточують основи державності та загрожують порядку і добробуту суспільства.

Вказано, що надмірна демократія може послаблювати державу.

Зроблено загальний висновок про те, що в дійсності демократія є не завжди придатною для реального втілення таких її ідеалістичних цілей, як обрання кращих представників суспільства та прийняття правильних рішень завдяки залученню народу до управління державою.

Ключові слова: демократія, народовладдя, народний суверенітет, вибори, політичні технології, держава, державний суверенітет, влада.

Kononenko Yu.S., Dzholos S.V. Democracy: the critical view.

The article is devoted to the investigation of the problems and perspectives of democracy as the form of organization of the social and political existence in general and to the critical view on the nature and essence of democracy in particular.

The authors say that the hard situation in some democratic states may be the result of some problems, which occur in the process of the democratic state building.

It was noted that different shortcomings of the democracy became visible thousands years ago, in Ancient Greece, in poleis, and were described in the works of the ancient philosophers, such as Plato, Aristotle, Polybius and Cicero, who wrote that democracy led to the chaos, riots and tyranny.

It was found that democracy may be organically combined with the slave system, cruel rule, racism and contempt for human dignity.

It was noted that the experience of the Ancient Greek poleis shows that under the democratic system only few percent of people really take part in the rule of the state, so, in fact, democracy is not the rule of people, but only some model (scheme) of the involvement of citizens in the exercise of power, and humanism, equality, freedom, respect of the human dignity as well as the achievement of the common welfare are not its characteristic features.

It was said that ideas of the popular sovereignty and democracy are the trends of the bourgeois era, which were realized only in the XVIII century. On the other hand, the state and authority appeared few thousand years earlier, in the Ancient world, so democracy and popular sovereignty has no any relation to the nature of state and power. At the same time, democracy is the method of the organization of the authority after the termination of the traditions of statehood and of the political elite in the period of the bourgeois revolutions, which, in fact, leads to the rule of the rich or the degeneration of aristocratic rule into an oligarchy.

It was found that ideas of democracy (the electability and changeability of power, the declaration of the people as its source, the separation and limitation of power, excessive freedom, etc.) directly contradict the main principles of the state sovereignty, described by J. Bodin, such as the supremacy, absoluteness, permanence, unity and indivisibility of state power, so it may be said that democracy undermines the fundamentals of statehood and make danger to the social welfare and order.

It was underlined that excessive democracy may weaken the state.

The authors came to the conclusion that, factually, democracy is not always suitable for the realization of its idealistic goals, such as election of the best representatives of society and making of the right decisions thanks to the involvement of the people into the management of the state.

Key words: democracy, people rule, popular sovereignty, elections, political technologies, state, state sovereignty, power.

Постановка проблеми. Геніальний італійський мислитель епохи Ренесансу, засновник політичної науки Н. Макіавеллі у знаменитій праці «Державець» (1513 р.) стверджував, що державна влада повинна будуватися на міцній основі, інакше вона рухне [1, с. 54].

Тож, тяжке становище, в якому може опинитися чимало держав, засвідчує той факт, що впродовж певного часу їх розбудова не завжди здійснювалася з урахуванням надбань політико-правової думки та реалій буття. Тривалі і тяжкі системні кризи; розвал народного господарства; економічний занепад і зубожіння населення; корупція і клептократія; розквіт злочинності; падіння моралі; духовне та інтелектуальне зубожіння; прагнення радикальних змін шляхом необдуманих насильницьких революційних перетворень; параліч системи управління; депопуляція та еміграція; міжнародна напруженість; війни із зовнішніми ворогами; значні територіальні та людські втрати; жахливе спустошення та руйнація багатьох міст; істотне обмеження прав людини в умовах воєнного стану; величезні зовнішні борги та узалежнення від іноземних партнерів; кричущо падіння рівня життя населення; абсолютна невпевненість у завтрашньому дні; суміш тиранії, олігархії та охлократії замість очікуваних «свободи, рівності, братерства» – ось далеко неповний перелік викликів на шляху демократичних перетворень, з якими стикається чимало держав.

Тож, у межах цієї статті ми плануємо виявити основні загрози, які таїть у собі демократичний шлях розвитку, з тим, щоби, у перспективі, вказати на можливі засади здолання означених недоліків.

Аналіз досліджень і публікацій. Варто зауважити, що досліджувана проблематика перебувала у полі зору багатьох мислителів давнини і сьогодення, серед яких, насамперед, варто згадати

таких класиків політико-правової думки, як Аристотель, Ж. Боден, Т. Гоббс, Г. фон Гуго, Е. Ешлі-Купер граф Шефтсбері, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Платон, Полібій, Ж.Ж. Руссо, Р. Стилль, М.Т. Цицерон, Г.Ф. Шершеневич та ін., та таких авторів ХХ – ХХІ ст., як Д. Армїтейдж, В.П. Глиняний, Л.Дж. Даймонд, Г.Г. Демиденко, А.І. Кормич, Н.М. Крестовська, Т. Крістіано, Ш. МакМатхуна, Г.О. Мурашин, Дж. Обер, О.В. Петришин, О.В. Прієшкіна, Л. Старецька, С. Тейлор, Д. Уолберт, Ф.А. фон Хайєк, Т. Харріс, Н.М. Хома, О.Ф. Цвіркун, У. Черчилль та ін.

Формулювання цілей статті. Разом із тим, певні аспекти досліджуваної проблематики залишилися поза увагою наших попередників, або потребують уточнення з огляду на сучасні реалії буття суспільства. Тож, у межах цієї статті ми плануємо критично осмислити єство та сутність демократії та вказати на ті можливі загрози, які вона несе суспільству, з тим, щоби, у перспективі, розкрити основні засади оптимізації демократії у контексті забезпечення добробуту суспільства.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що термін «демократія» походить з Античної Греції та перекладається як «влада народу» [2, с. 115-116].

Демократія – це форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства [3].

Як відомо, Аристотель поділяв держави за критерієм дбання владарюючих про благо суспільства на правильні і неправильні, а також за кількістю владарюючих (один, кілька чи багато правителів) – на монархію/тиранію, аристократію/олігархію, політію/демократію [4, с. 30]. При цьому, демократію Аристотель вважав неправильною формою держави [5, с. 76-77]. Отже, Аристотель визнавав, що за демократії не йдеться про турботу владарюючих про загальне благо.

З наведеної класифікації держав, поданої Аристотелем, стає очевидно, що за своєю природою, від самого початку, демократія протиставлялася насамперед аристократії та монархії, і лише в подальшому, значно пізніше, стала протиставлятися авторитаризму та тоталітаризму.

Отже, за своєю природою, демократія не протистоїть авторитаризму чи тоталітаризму, тобто допускає їх. Історичний досвід цілком це підтверджує.

Так Аристотель вважав, що у досконалій державі має бути багато рабів [6, с. 27], а в античних грецьких полісах демократія органічно поєднувалася із рабовласницьким ладом, що дає підстави стверджувати, що демократія не заперечує жорстокого правління та зневаги до людської гідності.

Зауважимо, що поєднання демократії і рабовласництва мало місце не тільки в епоху Античності, але навіть й у Новий час – вік просвітництва і гуманізму, – про що свідчить досвід демократичних Сполучених Штатів Америки, де, попри пафос Декларації незалежності 1776 р., Конституції 1787 р. і Біллія про права 1791 р., рабовласництво проіснувало близько 90 років, і, фактично, було скасоване лише під час Громадянської війни 1861–1865 рр., що, до речі, вказує на расистське тлумачення ідей прав людини, всією повнотою яких могла володіти тільки біла людина.

У цьому контексті, цікаво пригадати, що поборник прав людини та ідеолог політичного лібералізму Дж. Локк в 1669 р. у документі під назвою “Основні конституції Кароліни” (“The Fundamental Constitutions of Carolina”, у співавторстві з Е. Ешлі-Купером, 1-м графом Шефтсбері), проголошував релігійну терпимість, але, водночас, закріплював аристократію, рабство і кріпацтво [7; 8]. При цьому, Дж. Локк був особисто фінансово залучений до работоргівлі, і лише пізніше він став відомий як теоретик лібералізму [9; 10].

При цьому, очевидно, що ідеї демократії і прав людини можуть органічно поєднуватися з рабовласництвом лише у разі, якщо не вважати негрів-рабів за людей, тобто за умови використання світоглядної парадигми расизму, що, таким чином, демонструє нам ще одну цікаву рису демократії.

Крім того, варто додати, що в епоху Античності громадяни складали переважну меншість населення держави. Дж. Обер зазначає, що при загальній чисельності населення Аттики у 150-250 тисяч осіб лише 20-30 тисяч були громадянами Афінів [11, с. 128]. Н.М. Хома стверджує, що повноправними громадянами була лише 1/10 частина населення Давніх Афінів, при цьому на народні збори збиралося лише 6-8 тисяч чоловік [12, с. 110-111]. В.П. Глиняний вказує, що для прийняття рішення народними зборами Афінів вимагалася присутність 6000 чоловік, тобто приблизно 1/5 усіх повноправних громадян [13, с. 145].

Тож, бачимо, що в античній афінській демократії з-поміж 250 тисяч осіб певну участь в управлінні державою брали лише 6-8 тисяч громадян, тобто близько 2,5-3% населення.

Таким чином, слід визнати, що демократія не є владою народу, а являє собою лише певну модель залучення громадян до участі у здійсненні влади; при цьому, гуманізм, рівність, свобода,

повага до прав людини та спрямованість правління на досягнення загального блага не є обов'язковими характеристиками «народовладдя».

Також, необхідно згадати, що ідеї народного суверенітету і проголошення народу джерелом влади, фактично, були сформульовані у відомій праці Ж.Ж. Руссо «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» 1762 р. [14] та знайшли закріплення у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р., у ст. 3 якої сказано, що джерелом всякого суверенітету є, по суті, народ; що жодна сукупність осіб, жодна окрема особа не можуть здійснювати владу, котра прямо не походила би від народу [15].

Зауважимо, що, таким чином, ідеї демократії та народного суверенітету, фактично, оформлюються і набувають практичного втілення тільки в епоху буржуазних революцій XVII–XVIII ст., коли внаслідок безжального знищення повстанцями законних правлячих династій та усталених традицій державності виникає потреба якимось чином (шляхом «демократичних виборів» після тотального фізичного винищення конкуруючої політичної еліти) кимось (особами, які на тлі революційної вакханалії піднялися «з грязі в князі») заповнити штучно створений насильницькими методами владний вакуум.

Зрозуміло, при цьому, що замість помірнього правління аристократії і кліру, за підсумками буржуазних революцій реальну владу у суспільстві (після завершення розгулу революційного терору на кшталт Якобінського) здобуває буржуазна верхівка, тобто багатії. Таким чином, фактично, аристократія замінюється своєю неправильною формою – олігархією. При цьому, становище народу не тільки не покращується, але й стає ще більш тяжким: не випадково на початку XIX ст. Г. фон Гуго зазначав, що положення раба (або кріпака) є кращим, ніж бідняка [6, с. 139]. У свою чергу, це призводить до нової хвилі революцій – тепер вже соціалістичних – з перспективою становлення тоталітарних режимів. Тож, гріх не згадати думку Платона про те, що демократія веде до тиранії [16, с. 261–266] (яскравим прикладом чого можна вважати і прихід нацистів до влади в Німеччині в 1933 р. у законний демократичний спосіб).

Додамо також, що, загалом, демократія не унеможливорює тиранію: вона здатна лише замінити одноособову диктатуру на колегіальну, наприклад, якщо партія глави держави перемагає з великим відривом на парламентських виборах, а потім – формує уряд без врахування позицій інших партій. Тож, так чи інакше, демократія постійно балансує між колегіальною диктатурою та охлократією.

О.В. Прієшкіна резонно зазначає, що «визнання народу джерелом влади є важливою віхою в політичній історії людства...» [17, с. 180].

Тож, слід визнати, що ідея народного суверенітету є не одвічною, а властива лише певному історичному періоду (буржуазній епосі), тоді як держава і влада існували з часів Стародавнього Світу, тобто впродовж кількох тисячоліть до того, як у XVIII ст. стало модно називати народ джерелом влади.

При цьому, якщо народ є «сувереном», то хто ж тоді є підвладним? Можливо, раби, як в Античній Греції? Чи не тотожне правління всіх правління нікого, тобто анархії? І чи не загрожує воно існуванню державності та поверненню до «природного» стану «війни всіх проти всіх» (як висловився би Т. Гоббс [4, с. 81])?

– Звісно, загрожує! Полібій зазначав, що демократія вироджується в охлократію [4, с. 34]. Цицерон вказував, що народовладдя є «згубним» і призводить до «шаленства і сваволі натовпу» [18, с. 51]; при цьому, неправильні види правління, включаючи і демократію, є несумісними з державою, оскільки остання являє собою «власність народу... зібрання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права та спільністю інтересів» [18, с. 48]. Р. Стиль небезпідставно стверджував, що «демократія схильна до заворушень і безпорядків» [19, с. 114].

Крім цього, зауважимо, що демократія прямо суперечить ідеям державного суверенітету. Так, видатний французький мислитель XVI ст., засновник теорії державного суверенітету Ж. Боден [20] тлумачив суверенітет як верховну, абсолютну, постійну, єдину і неподільну владу, що властива державі [21, с. 110]. Пізніше, Г.Ф. Шершеневич зазначив, що «самостійність... демонструє властивості державної влади... характеризує державну владу як незалежну, вищу, необмежену і неподільну» [22, с. 214]. Таким чином, ідея про те, що єдиним джерелом влади є народ, суперечить такому принципу суверенітету держави як верховенство її влади, ідея обмеження владного впливу держави – ідеям абсолютності влади, свобода народу – ідеї необмеженості влади, виборність і тимчасовість правління – ідеям постійності влади, поділ влад – єдності державної влади тощо.

Зауважимо, що, крім внутрішнього, демократія загрожує також і зовнішньому суверенітету держави. Так, наприклад, у Декларації Ради міністрів ЄС від 16 грудня 1991 р. «Принципи визнання нових держав у Східній Європі та у Радянському Союзі» [23] йдеться про готовність визнати нові держави, якщо вони «будуються на демократичній основі»; поважають положення Хартії ООН та зобов'язання, записані у Хельсінському Заключному Акті НБСЄ і в Паризькій Хартії для нової Європи, «особливо у тому, що стосується законності, демократії і прав людини»; визнають всі зобов'язання «пов'язані із роззброєнням та нерозповсюдженням ядерної зброї» та ін.

Таким чином, новоствореній державі, зокрема й Україні, доводиться розплачуватися за її визнання міжнародною спільнотою такою ціною, як: знищення власних збройних сил і втрата ядерної зброї (роззброєння); політична нестабільність та слабкість, закладені частою змінюваністю влади (демократія); втручання іноземців у внутрішні справи держави та, у перспективі, збройна агресія іноземців під приводом «захисту демократії і прав людини».

У цьому контексті, у загальному плані, зауважимо, що т.зв. «демократичні вибори» дають змогу «іноземним партнерам» не тільки вплинути на підсумок народного волевиявлення, але й не визнати його результати, оголосити неугодного переможця узурпатором і тираном та повалити його владу за допомогою організації антидержавних виступів, проти діячів яких «демократична» влада не може належно застосувати силу, аби покарати бунтівників відповідно до закону і, таким чином, врятувати державність від знищення та подальшої економічної кризи, розрухи, війни та втрати територій.

Тож, не випадково, багатьом державам третього світу посилено нав'язується доволі абсурдна, але приваблива, ідея демократії, яка розкриває широкі можливості для реалізації егоїстичних інтересів місцевої клептократичної псевдо-еліти та дає змогу розвинути державам позбутися потенційних конкурентів в особі новостворених держав.

Зауважимо, що на клептократичний елемент демократії вказує і той факт, що у багатьох країнах виборчі перегони пов'язані з великими матеріальними витратами, компенсувати які переможець, очевидно, намагатиметься за рахунок корупції і хабарництва, зловживання владою і службовим становищем. Тож, демократично сформована влада, на жаль, нерідко є клептократичною.

Зауважимо, що сучасні дослідники вказують також й на чимало інших недоліків демократії, зокрема: а) утворення можливості для певних кіл просувати свої інтереси за рахунок усіх інших; б) утворення можливості диктатури одних по відношенню до других; в) ймовірність наділення правом прийняття рішення людей, які недостатньо компетентні; г) відволікання людей від проблем і можливостей їх приватного життя; ґ) неефективність у перехідний період у плані економіки, управління і порядку; д) латентна влада меншості над більшістю, що підтримується маніпуляціями щодо громадської думки, а то й терором та ін. [24; 25; 26]; е) демократія легко піддається впливу груп тиску, адже влада «купує» їхню підтримку [27, с. 154-155] та ін.

У цьому контексті не зайвим буде згадати, що, наприклад, в умовах президентських виборів з абсолютною більшістю голосів, тобто коли переможець має здобути понад 50% голосів виборців, мало якому кандидату вдається виграти в першому турі. При цьому, у другий тур, зазвичай, потрапляють ті два кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів у першому. Водночас, необхідно розуміти, що справжню політичну позицію виборців певною мірою відображає саме перший тур виборів, коли виборці мають можливість якнайширшого вибору. Таким чином, другий тур, фактично, являє собою своєрідні «вибори без вибору», оскільки люди змушені голосувати за «менше з двох зол», що перемогло в першому турі, при цьому, звісно, справжня воля значної частини суспільства взагалі ніяк не враховується. Тож, за таких обставин, істинної підтримки більшої частини народу, в дійсності, не мають президенти більшості країн світу.

До того ж, голоси тих виборців, які на парламентських виборах голосували за партії, що не подолали виборчого бар'єру, не беруться до уваги. При цьому, ті партії, які все ж таки здолали виборчий бар'єр, ділять між собою ВСІ місця в парламенті, тим самим присвоюючи собі у представницькому органі доволі значний відсоток місць, які, насправді, їм не належать.

Якщо ж у певній країні має місце виборча система, що передбачає необхідність здобуття переможцем відносною, а не абсолютною, більшістю голосів в одномандатному окрузі, то про більш-менш репрезентативне представництво народу взагалі не йдеться...

Також, варто сказати і про те, що навіть, якщо припустити, що виборці свідомо голосували за певного кандидата чи партію, це зовсім не означає, що останні дійсно виражають волю перших з усіх питань, які їм доведеться вирішувати під час майбутньої каденції. Крім того, істотною про-

блемою є й відсутність реального впливу виборців на обраних кандидатів чи партії у період між виборами.

До того ж, політична програма партій та кандидатів зазвичай вміщує доволі широкий перелік обіцянок та запланованих заходів – для того, щоб здобути прихильність якомога більшої частини суспільства. Водночас, конкретний виборець може підтримувати одну частину положень передвиборчої програми і не підтримувати другу. Таким чином, стає зрозумілим, що обраний кандидат, навіть якщо припустити, що він дійсно широко намагатиметься реалізувати свої передвиборні обіцянки, своїми діями буде втілювати волю одних і, одночасно, порушувати волю других своїх виборців. Тож, найкращим виходом для обраного на виборах кандидата, якщо він не хоче порушувати волю виборців, буде взагалі нічого не робити.

При цьому, слід додати, що переважна більшість пересічних громадян не мають жодних спеціальних знань чи бодай найменших уявлень щодо економіки, політики, права та більшості інших сфер життя суспільства, тож виникає питання, як, в принципі, вони можуть управляти державою?!

Додамо, також, що часта змінюваність влади призводить до суспільно-політичної нестабільності, безвладдя, постійної боротьби за владу та перерозподіл матеріальних ресурсів, безвідповідальності «временщиків» та принципової неможливості реалізації масштабних проектів внаслідок швидкоплинності влади, що загалом, дуже послаблює державу та робить її беззахисною перед зовнішніми і внутрішніми ворогами.

Крім того, на низку інших недоліків демократії було вказано й у деяких наших попередніх працях тощо.

Підсумовуючи сказане, зауважимо, що, загалом, недоліки демократії є настільки очевидними, що визнаються навіть провідними політиками демократичних держав світу: так, наприклад, сер Уїнстон Черчилль безспідставно стверджував, що «Кращий аргумент проти демократії – п'ятихвилинна бесіда із середньостатистичним виборцем» [28].

У зв'язку з вищевикладеним, наївно вірити у те, що ідеалістична мета демократії – обирати до органів влади найкращих представників суспільства та приймати безпомилкові рішення завдяки залученню всього народу до управління державою – є практично здійсненою.

Тож, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Тяжке становище, в якому опиняються або можуть опинитися демократичні держави, вказує на наявність певних проблем, що виникають або можуть виникнути у процесі розбудови державності на засадах народовладдя.

2. Поняття «демократія», або «народовладдя», відоме ще з часів Античної Еллади, при цьому, вже політичний досвід давньогрецьких полісів та низка стародавніх мислителів вказують на недоліки демократії.

3. Ще Аристотель вважав демократію неправильним видом держави, тобто таким, що не має на меті досягнення загального блага всього суспільства.

4. Мислителі давнини (Аристотель, Полібій, Цицерон та ін.) вказували, що демократія схильна до безладу і заворушень та веде до тиранії (Платон).

5. З давніх-давен, демократія протиставлялася аристократії і монархії, та лише з ХХ ст. вона стала вважатися антиподом авторитаризму і тоталітаризму, що вказує на той факт, що, насправді, за своєю сутністю, демократія цілком може поєднуватися з останніми (як про це свідчить досвід історії).

6. Так, в античних грецьких полісах народовладдя прекрасно поєднувалося з рабовласницьким ладом, що вказує на той факт, що демократія жодною мірою не заперечує проти жорстокого правління і зневаги до людської гідності.

7. Спільне існування демократії і рабовласництва впродовж майже 90 років після проголошення незалежності США, так само, як і поєднання в особі теоретика лібералізму Дж. Локка поборника прав людини і работорговця, можуть бути досягнуті, лише якщо усвідомити той факт, що англійці та американці не вважали негрів-рабів за людей, що, таким чином, вказує і на расистське підґрунтя західної демократії.

8. Враховуючи, що в Античній Атиці при населенні в 150-250 тис. осіб лише бл. 10% населення були громадянами, а участь у народних зборах брали лише 6-8 тис. осіб, тобто лише кілька відсотків населення були залучені до управління державою, слід визнати, що демократія – це лише певна модель (схема) залучення громадян до участі у здійсненні влади, характерними рисами якої не є гуманізм, рівність, свобода, повага до прав людини та спрямованість на досягнення загального блага.

9. Той факт, що ідеї народного суверенітету та демократії утверджуються тільки з часів Ж.Ж. Руссо та французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р., переконливо засвідчує, що відповідні ідеї являють собою лише модні віяння буржуазної епохи, не є одвічними та не відображають справжню природу держави і владарювання, які існували ще з часів Стародавнього світу, тобто впродовж кількох тисячоліть до винайдення народовладдя і проголошення народу «джерелом влади».

10. Демократія виникає в результаті буржуазних революцій, коли з'являється потреба чимось і кимось замінити безжально знищені традиції державності і політичну еліту Старого Режиму; при цьому, фактично, утвердження народовладдя призводить до панування багатіїв, тобто являє собою переродження аристократії у її неправильну форму – олігархію.

11. Ідеї демократії (проголошення народу джерелом влади, обмеження та поділ державної влади, виборність і тимчасовість правління, надмірна свобода тощо) прямо суперечать основним положенням концепції державного суверенітету Ж. Бодена (верховенство, абсолютність, постійність, єдність і неподільність державної влади), тобто підточують основи державності і, тим самим, загрожують порядку та процвітання суспільства.

До того ж, демократія явно посягає і на зовнішній суверенітет держави, оскільки суттєво послаблює владу держави, дає змогу іноземцям визнавати чи не визнавати результати виборів, довільно оголошувати неугодного правителя тираном, інспірувати різного роду антидержавні виступи, втручатися у внутрішні справи держави, розв'язувати агресивні війни під приводом «захисту прав людини і демократії» та іншим чином підривати державність й уярмлювати народи.

Саме тому демократія активно ззовні насаджується країнам третього світу та охоче сприймається їх клептократичним політичним псевдоелітами.

12. Демократично сформована влада не виражає волю значної кількості виборців (адже значна частина кандидатів неодмінно програє, а між виборцем та обраним відсутній реальний зв'язок) та нерідко є клептократичною, оскільки ті, хто перемогли, намагаються за рахунок отриманої влади повернути витрати на передвиборчу кампанію, а також отримати додаткову вигоду. До того ж, більшість народу не має спеціальних знань для управління державою.

13. Чимало дослідників вказують і на такі недоліки демократії, як можливість просування інтересів певних кіл за рахунок усіх інших; диктатура одних по відношенню до других; наділення правом прийняття рішень некомпетентних осіб; відволікання людей від реальних проблем; неефективність в плані економіки, управління і порядку у перехідний період; латентне панування меншості над більшістю, що підтримується маніпуляціями щодо громадської думки та навіть терором; вплив груп тиску тощо.

14. Таким чином, необхідно визнати, що, насправді, демократія є не завжди придатною для реалізації таких її ідеалістичних цілей, як обирання до органів влади найкращих представників суспільства і прийняття безпомилкових рішень завдяки залученню народу до управління державою.

Перспективним напрямком подальшої розробки відповідної проблематики слід вважати виявлення основних засад оптимізації демократії у контексті забезпечення добробуту суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Macchiavelli, Niccolo. Il principe. Firenze, 1849.
2. Старецька Л. Демократія // Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. За ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 115-116.
3. Мурашин Г.О. Демократія // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2: Д-Й. URL: <https://leksika.com.ua/11850607/legal/demokratiya> (дата звернення: 15.11.2023).
4. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.
5. Арістотель. Політика / Переклав з давньогрецької Олександр Кислюк. Видання 3-тє. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. 240 с.
6. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник. Київ: Правова єдність, 2009. 312 с.
7. David Armitage, D. (2004). John Locke, Carolina, and the two treatises of government. *Political Theory*, 32(5), 602-627.

8. Walbert, D. (2008). A little kingdom in Carolina // LEARN NC. www.learnnc.org. URL: <http://www.davidwalbert.com/pdf/learnnc/a-little-kingdom-in-carolina-p1665.pdf> (date of reference: 24.01.2024).
9. Seán Mac Mathúna. Slavery and London. URL: http://www.fantompowa.net/Flame/slavery_in_london.html (date of reference: 24.01.2024).
10. Harris, T., & Taylor, S. (2015). The final crisis of the Stuart monarchy: the revolutions of 1688-91 in their British, Atlantic and European contexts (Vol. 16). Ch. 3: Whig Thought and The Revolution of 1688-91, John Marshall. pp. 75-76, Boydell & Brewer.
11. Ober J. Mass and Elite in Democratic Athens. Rhetoric, Ideology, and the Power of the People. Princeton, 1989. P. 128.
12. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. 3-тє видання, стереотипне. Львів: Новий Світ-2000, 2012. 480 с.
13. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник. Видання 5-те, перероблене і доповнене. Київ : Істина, 2005. 768 с.
14. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / Український переклад з французької та коментарі О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.
15. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789 // Conseil constitutionnel. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (дата звернення: 24.01.2024).
16. Платон. Держава / Переклад з давньогрецької та коментарі Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.
17. Прієшкіна О.В. Народний суверенітет як головна засада конституційного ладу України: загальнотеоретичні аспекти // *Конституційно-правовий вимір в розвитку правової системи України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Стрельцова Льва Михайловича (1918–1979). IV юридичні читання, 25.10.2013 р., м. Одеса / укладачі: З.В. Кузнецова, А.В. Левенець; за заг. ред.: Л.О. Корчевна; Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2013. С. 170–181.
18. Цицерон, Марк Туллій. Про державу. Про закони. Про природу богів / Переклад з латини Володимира Литвинова. Київ: Основи, 1998. 476 с.
19. Steele R. The Englishman. London, 1955.
20. Bodin, Jean. Les six livres de la République. Un abrégé du texte de l'édition de Paris de 1583. Paris : Librairie générale française/Le Livre de poche, 1993. 607 p.
21. Крестовская Н.Н., Цвиркун А.Ф. История учений о государстве и праве : курс лекций. Харьков: Одиссей, 2007. 376 с.
22. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Москва: Издание Бр. Башмаковых, Типо-литография Т-ва И.Н. Кушнеревъ и Ко, 1911.
23. Declaration on the «Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union» (16 December 1991). URL: <https://www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991/> (date of reference 24.01.2024).
24. Diamond L.J. Three paradoxes of democracy // Journal of Democracy. 1990. Vol. 1, No. 3. P. 48.
25. Christiano T. Democracy // Stanford Encyclopedia of Philosophy / E.N. Zalta (ed.). 2006.
26. Демократія // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Демократія> (дата звернення: 24.01.2024).
27. Хайек Ф.А. Політичний устрій вільного народу. *Право, законодавство та свобода*: в 3 т. Київ: Сфера, 1999. Т. 3. 252 с.
28. Правила життя Вінстона Черчілля // Цей день в історії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/PZ15/> (дата звернення: 24.01.2024).